

УДК 378.147:159.98

[https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-1\(35\)-68-81](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-1(35)-68-81)

Вдович Світлана Михайлівна кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри практичної психології та педагогіки, Львівський державний університет безпеки життєдіяльності, вул. Клепарівська, 35, м. Львів, 07908, тел.: (067)969-71-13, <https://orcid.org/0000-0003-3582-4395>

Зельман Леся Несторівна кандидат педагогічних наук, доцент, викладач кафедри суспільно-гуманітарних дисциплін, Львівський університет бізнесу та права, вул. Кульпарківська, 99, м. Львів, 79021, тел.: (067)256-29-38, <https://orcid.org/0000-0002-2497-7292>

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ У ЗАКЛАДІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті розглянуто сутність понять «толерантність» та «комунікативна толерантність», стан і шляхи формування комунікативної толерантності в майбутніх психологів у закладі вищої освіти. Толерантність автори розглядають, з одного боку, як повагу, прийняття та розуміння багатого розмаїття культур, цінностей, форм самовираження та самовиявлення особистості, а з іншого боку, як особистісну якість, яка проявляється у терпимості до різних поглядів, чужих думок, зовнішніх впливів, у витривалості щодо несприятливих емоційних факторів та психічній стійкості. Комунікативна компетентність розглядається як особлива особистісна риса, яка відображає психологічну готовність людини до позитивної взаємодії з людьми з іншими світоглядними установками і стилями поведінки. Автори наголошують на необхідності формування в майбутніх психологів у закладі вищої освіти комунікативної толерантності як важливої професійно значущої особистісної якості. Дослідження стану сформованості толерантності в майбутніх психологів показало, що більшість студентів-першокурсників мають високу схильність до інтолерантності та низький рівень комунікативної толерантності, що свідчить про їхню нетерпимість, консерватизм, стереотипність мислення та ін. Автори визначили такі шляхи формування та розвитку комунікативної компетентності у майбутніх психологів: актуалізація знань про сутність толерантності, її різновиди, принципи, функції та форми прояву; проведення соціально-психологічних тренінгів із метою формування толерантних почуттів та набуття необхідних умінь і навичок толерантної міжособистісної взаємодії; реалізація гуманістичного підходу в професійній підготовці та розвитку в студентів-психологів толерантності; формування

світогляду та ціннісної сфери студентів, зокрема їхніх моральних цінностей і толерантності як основи якісної взаємодії між людьми та професійно значущої особистісної якості психолога.

Ключові слова: толерантність, комунікативна толерантність, психолог, професійна підготовка, заклад вищої освіти, тренінг.

Vdovych Svitlana Mykhailivna PhD (Pedagogy), Senior Researcher, Associate Professor of Practical Psychology and Pedagogy Department, Lviv State University of Life Safety, Kleparivska St, 35, Lviv, 07908, tel.: (067) 969-71-13, <https://orcid.org/0000-0003-3582-4395>

Zelman Lesia Nestorivna, PhD (Pedagogy), Associate Professor, Lecturer at the Department of Social Sciences and Humanities, Lviv University of Business and Law, Kulparkivska St, 99, Lviv, 79021, tel.: (067)256-29-38, <https://orcid.org/0000-0002-2497-7292>

FORMATION OF FUTURE PSYCHOLOGISTS' COMMUNICATIVE TOLERANCE AT HIGHER EDUCATION INSTITUTION

Abstract. The article examines the essence of the "tolerance" and "communicative tolerance" concepts, as well as the state and ways of forming future psychologists' communicative tolerance at a higher education institution. The authors consider tolerance, on the one hand, as respect, acceptance and understanding of a wide variety of cultures, values, forms of self-expression and the individual's self-expression, and on the other hand, as a personal quality that manifests itself in tolerance for different views, other people's opinions, external influences, as well as in endurance in relation to adverse emotional factors and mental stability. Communicative competence is considered as a special personal trait that reflects a person's psychological readiness for positive interaction with people who have other outlooks and styles of behavior. The authors emphasize the need for the formation of future psychologists' communicative tolerance at a higher education institution as an important professionally significant personal quality. The study of the state of future psychologists' tolerance formation showed that the majority of first-year students have a high tendency to intolerance and a low level of communicative tolerance, which indicates their intolerance, conservatism, stereotyped thinking, etc. The authors identified the following ways of formation and development of future psychologists' communicative competence: actualization of knowledge about the essence of tolerance, its varieties, principles, functions and forms of manifestation; conducting socio-psychological trainings with the aim of forming tolerant feelings and acquiring the necessary abilities and skills of tolerant interpersonal interaction; implementation of a humanistic approach in the

professional training and development of psychology students' tolerance; formation of students' worldview and value sphere, in particular their moral values and tolerance as the basis of quality interaction between people and the professionally significant personal quality of a psychologist.

Keywords: tolerance, communicative tolerance, psychologist, professional training, higher education institution, training.

Постановка проблеми. Професійне спілкування психолога передбачає постійне налагодження контактів та взаємодію з клієнтами, колегами та керівниками, а також із фахівцями інших сфер, наприклад освітньої, медичної, соціальної та ін. Тому щоб досягти успіху в професійній діяльності, психологи мають оволодіти комунікативними навичками, серед яких значне місце посідає толерантність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема толерантності була предметом дослідження багатьох науковців (В. Балух, Ф. Бацевич, І. Галицький, А. Горянська, О. Грива, А. Коваленко, А. Колодний, Р. Кузьменко, М. Мельничук, В. Павленко, Д. Роджер, І. Смазна, К. Терещенко, І. Федосєєва, В. Ханстантинов та ін.). У контексті професійної підготовки майбутніх фахівців її вивчали М. Андрєєв, О. Брюховецька, Я. Довгополова, О. Євдокімова, М. Кандиба, С. Капідінова, Ю. Карлюк, Т. Кухар, А. Молчанова, Н. Орловська, Я. Пономаренко, І. Таргоній, Ю. Товстокора, Ю. Годорцева, О. Шаюк та ін.

Мета статті – розглянути сутність комунікативної толерантності, стан та шляхи її формування у майбутніх психологів у закладі вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. В «Декларації принципів толерантності» толерантність визначається як «поважання, сприйняття та розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, форм самовираження та самовиявлення людської особистості. Формуванню толерантності сприяють знання, відкритість, спілкування та свобода думки, совісті та переконань. Толерантність – це єдність у різноманітті. Це не тільки моральний обов'язок, а й політична та правова потреба. Толерантність – це те, що уможливує досягнення миру, сприяє переходу від культури війни до культури миру» [6]. Тут йдеться про активну позицію толерантності, в основі якої – визнання універсальних прав та основних свобод людини, утвердження та поважання прав людини, плюралізму, демократії та правопорядку, державних, соціальних та виховних аспектів толерантності.

В. Синявський та О. Сергєєнкова розглядають толерантність як особистісну якість, «що проявляється у терпимості до різних поглядів, чужих думок, зовнішніх впливів, у витривалості по відношенню до несприятливих емоційних факторів, у психічній стійкості за наявності фрустраторів і стресорів» [14, с. 310].

О. Шаюк вважає толерантність сутнісною характеристикою професійного спілкування та визначає її як «складне соціокультурне явище сучасного світу,

що характеризується терпимим ставленням до іншого, до другого чи альтернативного, є важливою культурною умовою, яка примножує і покращує результати співробітництва і загальнолюдського спілкування, а тому постає в суспільному житті як рамкова умова ефективності соціальних зв'язків, усталених і нових форм комунікативної взаємодії» [15, с. 176]. У професійному спілкуванні дослідниця виділяє чотири підсистеми: мотиваційну, яка внутрішньо забезпечує спрямованість спілкування; змістову, яка характеризує внутрішнє наповнення процесу спілкування з боку комунікаторів; операційну, що охоплює стійку систему дій, прийомів, методів та засобів реальної комунікативної поведінки; рефлексивну, яка констатує сутність самоусвідомлення і перебігу комунікативного процесу, спричиняючи ту чи іншу повноту порозуміння, прийняття, емпатії, взаємодопомоги [15, с. 174].

Дослідники виокремлюють такі основні види толерантності: політичну, міжнаціональну, расову, релігійну, гендерну, вікову, фізіологічну, освітню, географічну, міжкласову, сексуально-орієнтаційну, маргінальну та ін. [11, с. 36–37].

Толерантність виконує ряд функцій: миротворчу, регулювальну, виховну, психологічну, комунікативну, збереження культури, феліцитологічну [1, с. 5–6]. Водночас функціями професійної толерантності є: функція стійкості, адаптаційна, оцінно-прогностична, спонукальна, розвивальна, інтегрувальна [1, с. 10–11].

Дослідники виокремлюють поняття «комунікативна толерантність». На думку Ю. Карпюк, комунікативна компетентність є особливою особистісною рисою, яка «відображає психологічну готовність людини до позитивної взаємодії з іншими людьми, які наділені іншими світоглядними установками та стилями поведінки, основними критеріями якої виступатимуть: терпимість, емпатія, інтелектуальна гнучкість, повага, самоконтроль» [9, с. 93]. Підструктурами, що зумовлюють комунікативну толерантність, як зазначає О. Шаюк, є: інтелектуальна, ціннісна, етична, естетична, емоційна, сенсорна, енергодинамічна, характерологічна, функціональна. Комунікативна толерантність може виявлятися на таких рівнях: ситуативному, типологічному, професійному та загальному [15, с. 173].

Професійний рівень комунікативної толерантності майбутніх психологів передбачає такі складові: когнітивну, яка відображає зміст їхньої професійної підготовки, функціональну, що передбачає підготовку майбутніх психологів до виконання своїх професійних обов'язків, та діяльнісну, що означає врахування різних аспектів майбутньої професійної діяльності.

Комунікативна толерантність є професійно значущою якістю фахівців сфери «людина – людина», у тому числі психолога. Ю. Карпюк вважає її однією з основних детермінант професійної компетентності психолога: «Її сформованість значно розширює його професійні можливості, покращує процес розуміння клієнта, його психічних, функціональних станів, індивідуальних

властивостей, внутрішніх якостей та особливостей поведінкових патернів і забезпечуватиме підтримання позитивної співпраці при вирішенні його нагальних проблем. Оскільки комунікативна толерантність являє собою відповідний показник особистісного рівня фахівця, готового збагачувати і вдосконалювати свій професійний рівень, характер і стиль поведінки шляхом розширення контактів з іншими поглядами і практичними діями, то дотримання психологом у своїй професійній діяльності комунікативних толерантних установок забезпечуватиме створення для усіх учасників взаємодії відповідних комфортних умов, нейтралізації різноманітних конфліктних взаємин» [9, с. 93].

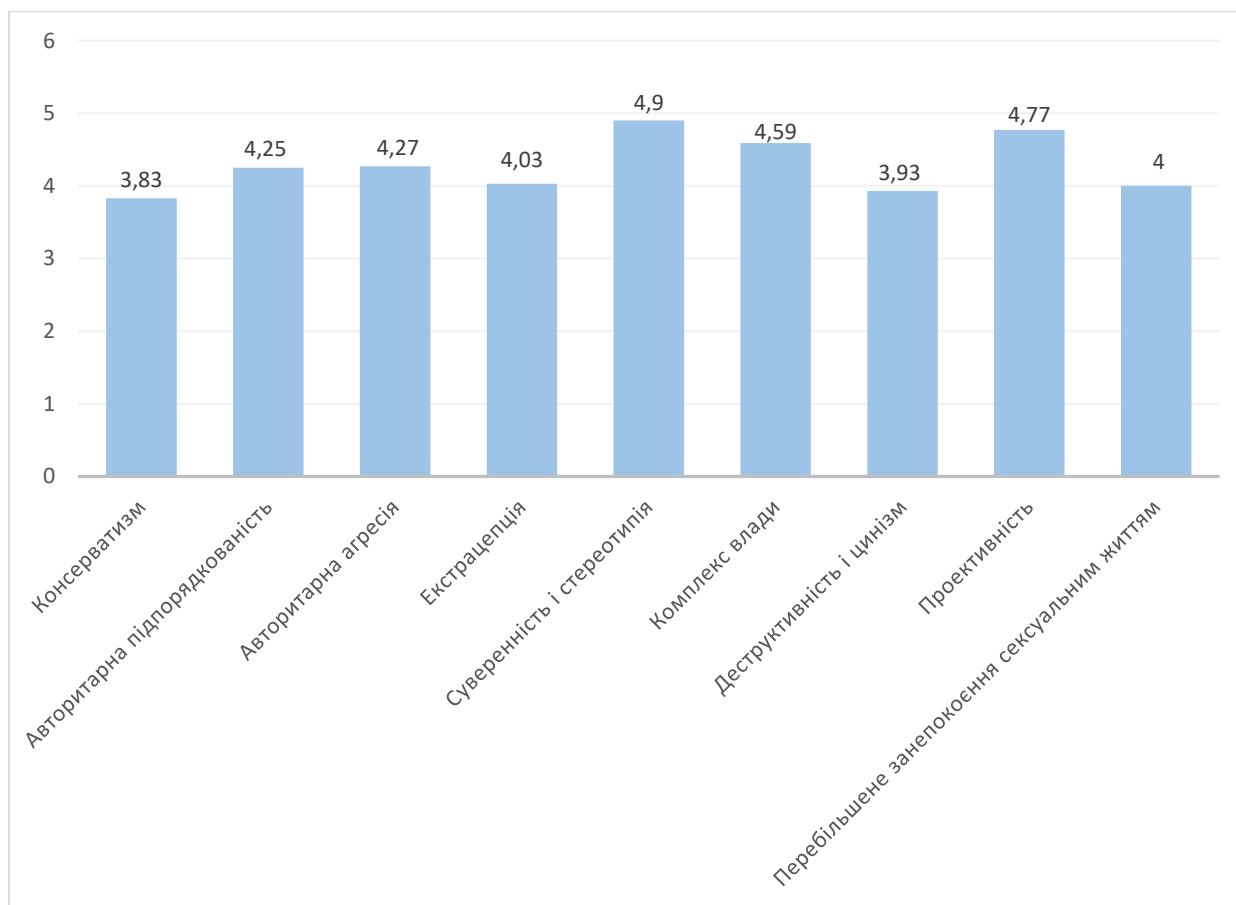
С. Доброскок розглядає комунікативну толерантність як комунікативно-мовленнєву діяльність, комунікаційну поведінку (яка полягає в шанобливому, ввічливому, тактовному, безконфліктному й неупередженому ставленні до змісту і форми мовлення співрозмовників), тип мовленнєвої поведінки (в якій переважають недирективні мовленнєві акти і виявляється схильність до рівноправного спілкування), мовленнєву взаємодію в процесі комунікації (яка виражається у поважному ставленні, дотриманні та врахуванні прав та інтересів співрозмовників, демонстрації зацікавленості в спілкуванні), систематизуючу характеристику особистості (що демонструє її галантність, лагідність, гармонію, здатність до самоконтролю і самокорекції у мовленнєвій діяльності) [7, с. 59].

Дослідники виділяють такі принципи професійної толерантності: поваги людської гідності, поваги відмінностей, розуміння індивідуальної неповторності, ненасильства, відповідальності, взаємозалежності як основи спільних дій, підпорядкування законам [1, с. 9–10].

З метою з'ясування рівня сформованості толерантності у студентів-першокурсників спеціальності «Практична психологія», що навчаються Львівському державному університеті безпеки життєдіяльності та Львівському університеті бізнесу та права, ми провели у 2023 р. дослідження, використавши такі методики: «Шкала толерантності» (Т. Адорно, Є. Френкель-Брунsvік, Д. Левінсон, Р. Сенфорд), Експрес-опитувальник «Індекс толерантності» (Г. Солдатова, О. Кравцова, О. Хухлаєв, Л. Шайгерова) та «Діагностика комунікативної толерантності» (В. Бойко). У дослідженні взяли участь 90 респондентів.

Результати опитування за методикою «Шкала толерантності» (Т. Адорно, Є. Френкель-Брунsvік, Д. Левінсон, Р. Сенфорд) свідчать про те, що серед студентів-першокурсників відсутні люди з низькою схильністю до інтолерантності, всього 13,3% мають середню схильність до інтолерантності, а більшість – 86,7% – мають високу схильність до інтолерантності, що свідчить про їхню нетерпимість, консерватизм, стереотипність мислення та ін. Результати якісного аналізу за цією методикою представлені на рис. 1.

Рис. 1 Результати опитування
за методикою «Шкала толерантності» (якісний аналіз)

Як видно на рис. 1, найбільш вираженими є суверенність і стереотипія (середній бал – 4,9), що свідчить про *ригідність* їхнього мислення, віру в містику (визначеність долі, забобони), що дозволяє їм перекладати свою відповідальність на будь-які зовнішні сили; проективність (4,77) як схильність вірити в небезпечний і злий світ, відповідно такі особистості неусвідомлено, інстинктивно проєктують свої імпульси на зовнішній світ; комплекс влади (4,59) як мислення в категоріях «владність – підпорядкованість», «сильний – слабкий», «головний – малозначущий», «вождь – послідовник», що дозволяє їм вважати себе сильнішими, владнішими, головнішими та перебільшувати значущість сили і твердості характеру. Деяко менш вираженими є авторитарна агресія (4,27), яка може проявлятися в осуді, неприйнятті та навіть покаранні людей, які не підтримують традиційні цінності чи схильються до нетрадиційних цінностей, вихлюпуванні на них агресивних імпульсів, які, зазвичай, стримуються в «ми-групі»; авторитарна підпорядкованість (4,25), яка виявляється в некритичному прагненні до підпорядкування авторитетам, сильним лідерам, поклонінні перед будь-якою владою. Найменш вираженими є екстрацепція (4,03) як неприйняття і

придушення будь-чого суб'єктивного, творчого, фантазійного, страх виявлення справжніх емоцій та відчуттів та втрати самоконтролю, що призводить до знецінення людини і наданні особливої значущості об'єктивній реальності; перебільшене занепокоєння сексуальним життям (4,0), деструктивність і цинізм (3,93), які виражаються у загальній ворожості, приниженні людини, при цьому стосовно чужинців така поведінка вважається ними природною; консерватизм (3,83), тобто схильність приймати цінності більшості.

Низький рівень толерантності майбутніх психологів підтвердили також результати опитування за експрес-опитувальником «Індекс толерантності» (Г. Солдатова, О. Кравцова, О. Хухлаєв, Л. Шайгерова). Це свідчить про те, що в більшості соціальних ситуацій респонденти частіше виявляють інтолерантність, ніж толерантність. Розподіл за субшкалами представлений у табл. 1:

Таблиця 1

Результати опитування за експрес-опитувальником «Індекс толерантності» (Г. Солдатова, О. Кравцова, О. Хухлаєв, Л. Шайгерова)

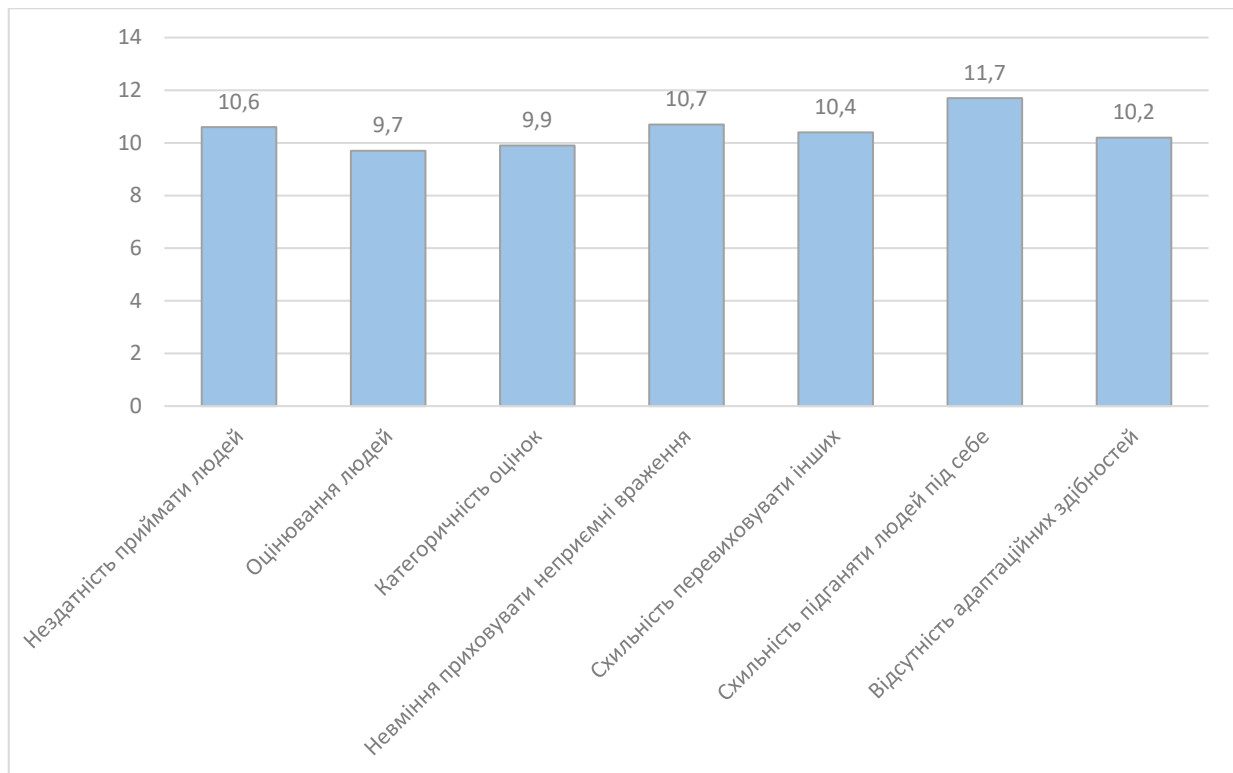
№ з/п	Вид толерантності	Середній бал
1.	Етнічна толерантність	27,7
2.	Соціальна толерантність	29,3
3.	Толерантність як риса особистості	29,0

Таким чином, найбільш вираженою є соціальна толерантність (середній бал – 29,3), на другому місці – толерантність як риса особистості (29,0), а найменш вираженою є етнічна толерантність (27,7).

Використавши методика «Діагностика комунікативної толерантності» (В. Бойко), ми з'ясували, що найбільш вираженими є схильність підганяти людей під себе (середній бал – 11,7), невміння приховувати неприємні враження (10,7), нездатність приймати людей (10,6), дещо менше виражені схильність перевиховувати інших (10,4), відсутність адаптаційних здібностей (10,2), а найменш вираженими є категоричність оцінок (9,9) та оцінювання людей (9,7) (див. рис. 2).

Рис.2 Результати опитування за методикою «Діагностика комунікативної толерантності» (В. Бойко)

Підрахунок суми балів, отриманих за всіма ознаками комунікативної толерантності, дозволяє зробити висновок, що у групі респондентів досить низький рівень комунікативної толерантності, що свідчить про значний рівень нетерпимості майбутніх психологів до оточуючих.

Таким чином, є нагальна потреба у формуванні в майбутніх психологів комунікативної толерантності як їхньої професійної якості, яка сприятиме кращому налагодженню стосунків, взаємодії, прийняттю та розумінню клієнтів, співпраці з колегами та фахівцями суміжних галузей.

О. Вдовіченко, І. Кондратьєва та Л. Балла виділяють такі психологічні умови розвитку толерантності в майбутніх психологів: «формування системи психологічних знань та загальної обізнаності, забезпечення набуття високого рівня професійних знань, вмінь та навичок, формування компетенцій, які дозволяють розуміти психічні та поведінкові особливості людини; формування комунікативної компетентності, яка передбачає шанобливе та доброзичливе ставлення до особистості кожної людини; розвиток емпатії, яка розкриває можливості для співчутливого ставлення до людей та є ознакою толерантності; застосування у навчальному процесі практичних завдань та ігор, які сприяють розвитку вмінь та навичок професійного спілкування, заснованого на толерантному ставленні до суб'єкта професійної діяльності; толерантне ставлення викладачів до здобувачів вищої освіти; прийняття

педагогами здобувачів такими, якими вони є; створення умов для відкритого діалогу один з одним з повагою думок, міркувань, переконань» [2, с. 67–68].

І. Данченко наголошує на необхідності формування високого рівня комунікативної компетенції студентів та виділяє такі умови: «організаційну, яка сприяє інтеріоризації спеціально організованих соціально-психологічних впливів; технологічну, яка передбачає оволодіння технологією та техніками толерантної поведінки та спілкування; соціокультурну, яка визначає мотивацію на розуміння комунікативної толерантності як цінності професійної і особистісної життєдіяльності студентів» [5].

Не менш важливими у формуванні комунікативної толерантності є соціально-психологічні умови, до яких Е. Панасенко відносить: високий рівень добробуту суспільства; збереження самобутньої культури, наявність відчуття власної гідності; адекватна соціальна й етнічна ідентичність; відсутність гіпо-і гіперідентичності, зниження соціальної та соціально-психологічної маргіналізації людей, відсутність подвійних моральних стандартів у взаєминах; тривале в часі набуття досвіду спілкування; дотримання прав людини; створення громадянського суспільства [12, с. 136].

Т. Перепелюк та Н. Терзі розробили функціональну модель процесу виховання толерантності у молоді, яка передбачає актуалізацію засвоєння знань, розуміння сутності феномена толерантності, формування в них толерантних почуттів та набуття необхідних умінь і навичок толерантної міжособистісної взаємодії. Відповідно дослідники пропонують реалізувати такі три кроки: формування моральної свідомості за когнітивним критерієм (виявлення обізнаності з поняттям толерантності, толерантної міжособистісної взаємодії, усвідомлення її сутності та важливого значення, установа належного рівня рефлексивності та соціальної перцепції), формування толерантних почуттів за емоційно-вольовим критерієм (формування здатності молоді керувати своїм емоційним станом, стримувати імпульсивність, роздратування чи агресію, проявляти емоційну чуйність стосовно іншої людини) та формування належного рівня толерантної поведінки за практичним критерієм (виявлення здатності до конструктивної комунікації, співпраці та злагоженості в спілкуванні на основі техніки толерантної суб'єкт-суб'єктної взаємодії; прояви толерантної поведінки в конкретній діяльності й практиці організації взаємин з соціумом) [13, с. 61–62].

Передусім варто забезпечити майбутніх психологів знаннями про сутність толерантності та історію її розвитку, про різновиди, принципи, функції та форми прояву толерантності, про важливість і роль толерантності у професійній діяльності психолога. Цьому сприятиме включення питань про толерантність, у тому числі комунікативну, в навчальні курси «Психологія спілкування», «Конфліктологія», «Теорія і практика ведення ділових переговорів», «Соціальна психологія», а також розробка спецкурсів, наприклад,

«Розвиток комунікативної толерантності» або «Формування толерантності у майбутніх психологів» та ін. На жаль, не так багато в Україні нині розроблено навчальних курсів та видано підручників і посібників, присвячених проблемі толерантності [3; 4; 8; 10; 11].

Одним з ефективних засобів формування комунікативної толерантності особистості є соціально-психологічний тренінг, наприклад «Тренінг комунікативності», «Тренінг особистісного розвитку», «Тренінг сенситивності», «мотиваційний тренінг». На тренінгових заняттях студенти здобувають і вдосконалюють комунікативні навички, навчаються на практиці налагоджувати контакти, ефективно передавати й отримувати інформацію, застосовувати відповідно до ситуації вербальні та невербальні засоби спілкування, слухати й надавати зворотній зв'язок, аргументувати, переконувати та впливати на співрозмовника, управляти власними емоціями, апробують на практиці різноманітні стилі, стратегії й тактики спілкування, у тому числі в конфліктних ситуаціях, опановують техніки толерантного спілкування тощо.

Робота в тренінгових групах розвиває у майбутніх психологів такі важливі для їхньої професійної діяльності якості, як емпатійність і сенситивність, які дозволяють краще відчувати і розуміти інших людей, їхні почуття та емоційні стани, співпереживати, зчитувати і правильно трактувати невербальні прояви (міміку, жести, рухи й положення тіла), а отже, ефективніше допомагати їм, враховуючи актуальні інтереси і потреби, у тому числі приховані.

С. Доброскок пропонує розроблену програму перспективного розвитку комунікативної толерантності майбутніх психологів, яка передбачає формування ряду толерантнісних здатностей: враховувати переконання та цінності співрозмовника; оволодівати рисами сучасної мультикультурної людини; спокійно приймати будь-яку інакшість; проявляти терпиме ставлення до предмета мовлення, уникати негативних оцінок, представляти предмет обговорення з різних позицій; проявляти витримку, спокій та емпатію в напружених комунікаційних ситуаціях; неупереджено ставитися до змісту і форми висловлювань інших; керуватися правилами культури мовлення; виявляти мовленнєву гнучкість; проявляти позитивні емоції як до висловлювань співрозмовників, так і при відстоюванні власних позицій; стримувати і подавляти власні негативні емоції й емоційні стани тощо [7, с. 60].

Слід наголосити також на реалізації гуманістичного підходу в розвитку в студентів толерантності. Адже толерантне ставлення до особистості можливе лише тоді, коли людина виступає найбільшою цінністю, коли її приймають і поважають такою, якою вона є, з усіма її поглядами, цінностями, думками, переконаннями, перевагами й недоліками. У закладі вищої освіти мають бути толерантні відносини між викладачами і студентами, повага та співпраця всіх учасників освітнього процесу. Позитивна атмосфера та

взаємодія під час навчання майбутніх психологів покликані стати прикладом для їхньої подальшої професійної діяльності.

Важливу роль у розвитку толерантності відіграє також виховання майбутніх психологів. Йдеться, передусім, про формування світогляду та ціннісної сфери студентів, зокрема їхніх моральних цінностей, які виявляються і реалізуються в міжособистісних взаєминах з одногрупниками й однолітками, викладачами, батьками та ін. Однією з цінностей для особистісної та майбутньої професійної діяльності студентів-психологів також має стати толерантність як основа якісної взаємодії між людьми та як якість особистості.

Висновки. Таким чином, толерантність – це, з одного боку, повага, прийняття та розуміння багатого розмаїття культур, цінностей, форм самовираження та самовиявлення людської особистості, а з іншого – особистісна якість, яка проявляється у терпимості до різних поглядів, чужих думок, зовнішніх впливів, у витривалості щодо несприятливих емоційних факторів, у психічній стійкості. Комунікативна компетентність – це особлива особистісна риса, яка відображає психологічну готовність людини до позитивної взаємодії з людьми з іншими світоглядними установками та стилями поведінки. Для психолога толерантність, у тому числі комунікативна, є дуже важливою професійно значущою якістю.

Дослідження стану сформованості толерантності в майбутніх психологів показало, що більшість студентів-першокурсників мають високу схильність до інтолерантності, що свідчить про їхню нетерпимість, консерватизм, стереотипність мислення та ін. При цьому найбільш вираженими є суверенність і стереотипія, проєктивність, комплекс влади; *дещо менш вираженими є авторитарна агресія та підпорядкованість; найменш вираженими є екстрацепція перебільшене занепокоєння сексуальним життям, деструктивність і цинізм, а також консерватизм. Діагностика комунікативної толерантності свідчить про низький рівень її сформованості, зокрема найбільш вираженими є схильність підганяти людей під себе, невміння приховувати неприємні враження, нездатність приймати людей, децю менше виражені схильність перевиховувати інших, відсутність адаптаційних здібностей, а найменш вираженими є категоричність оцінок та оцінювання людей.*

Ефективними шляхами формування та розвитку комунікативної компетентності у майбутніх психологів вважаємо:

- актуалізацію знань про сутність толерантності та історію її розвитку, про різновиди, принципи, функції та форми прояву толерантності, про важливість і роль толерантності у професійній діяльності психолога у процесі вивчення психологічних дисциплін та спецкурсів;
- проведення соціально-психологічних тренінгів з метою формування толерантних почуттів та набуття необхідних умінь і навичок толерантної міжособистісної взаємодії, що дозволить розвинути в майбутніх психологів

такі важливі для їхньої професійної діяльності якості, як емпатійність і сенситивність, які дозволяють краще відчувати і розуміти інших людей, їхні почуття та емоційні стани, співпереживати, зчитувати і правильно трактувати невербальні прояви;

– реалізацію гуманістичного підходу в професійній підготовці та розвитку в студентів-психологів толерантності, який розглядає людину як найбільшу цінність, яку приймають і поважають такою, якою вона є, з усіма її поглядами, цінностями, думками, переконаннями, перевагами й недоліками;

– формування світогляду та ціннісної сфери студентів, зокрема їхніх моральних цінностей і толерантності як основи якісної взаємодії між людьми та професійно значущої особистісної якості психолога.

Література:

1. Брюховецька О. В. Психологічні основи формування професійної толерантності у керівників загальноосвітніх навчальних закладів: дис. ... доктора психол. наук: 19.00.10 – організаційна психологія; економічна психологія; 053 Психологія. К., 2018. 487 с.

2. Вдовіченко О. В., Кондратьєва І. П., Балла Л. В. Психологічні особливості толерантності майбутніх психологів. Духовність особистості: методологія, теорія і практика. 2022. № 1 (103). С. 64–77. URL: https://journals.snu.edu.ua/index.php/DOMTP_SNU/article/view/388

3. Вовк Д. О., Бойчук Д. С. Верховенство права і толерантність: навчальний посібник. Київ, 2018. 172 с. URL: https://nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/05/phd_3_copy.pdf

4. Гюлен М. Ф. Діалог і толерантність: пер. з тур. Зубань О. М., Підвойний В. М. Київ: Вид-во Жупанського, 2012. 372 с.

5. Данченко І. О. Формування комунікативної толерантності як складової особистісного компоненту соціальної зрілості студентів вищих аграрних навчальних закладів. Журнал науковий огляд. 2017. № 1 (33). URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/217450788.pdf>

6. Декларація принципів толерантності. URL: <https://don.kyivcity.gov.ua/files/2014/2/10/Deklaracija-tolerantnosti.pdf>

7. Доброскок С. С. Психологічний супровід розвитку комунікативної толерантності майбутніх психологів. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія. 2023. № 1. С. 57–61. URL: <http://psy-visnyk.uzhnu.uz.ua/index.php/psy/article/view/196/282>

8. Капітоненко М. Культура миру: посібник з толерантності / Міжнародний центр перспективних досліджень. Київ, 2018. 100 с. URL: https://icps.com.ua/assets/uploads/images/images/eu/t_tolerantnist_2018_ukr.pdf

9. Карпюк Ю. Я. Комунікативна толерантність як детермінанта професійної компетентності сучасного психолога. Теорія і практика сучасної психології. 2019. № 5. Т. 1. С. 94–99. URL: http://lib.pnu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/2249/1/5-1_2019-93-99.pdf

10. Матієнко О. С. Толерантність: введення в проблему: Вінниця: ВДАУ, 2006. 40 с. URL: <http://repository.vsau.org/getfile.php/404.pdf>

11. Молчанова А. О. Толерантність як ціннісна основа професійної діяльності педагога: посібник. Київ: Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, 2013. 188 с.

12. Панасенко Е. Формування комунікативної толерантності в майбутніх практичних психологів: теоретико-прикладний аспект. Професіоналізм педагога: теоретичні й методичні аспекти. 2019. № 10. С. 127–140. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prptma_2019_10_13

13. Перепелюк Т. Д., Терзі Н. М. Толерантність як чинник самосвідомості сучасної молоді у полікультурному суспільстві. Психологічний журнал. 2019. № 2. С. 58–66. URL: <http://psyj.udpu.edu.ua/article/view/182639>

14. Психологічний словник / Авт.-уклад. В. В. Синявський, О. П. Сергеєнкова / За ред. Н. А. Побірченко. К., 2007. 336 с. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/5980/3/O_Serhieienkova_IL.pdf

15. Шаюк О. Толерантність як сутнісна характеристика професійного спілкування. Психологія і суспільство. 2010. № 2. С. 169–177. URL: <http://pis.wunu.edu.ua/index.php/uapis/article/view/475/475>

References:

1. Briukhovetska O. V. Psykholohichni osnovy formuvannia profesiinoi tolerantnosti u kerivnykiv zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv: dys. ... doktora psykhol. nauk: 19.00.10 – orhanizatsiina psykholohiia; ekonomichna psykholohiia; 053 Psykholohiia [Psychological foundations of the formation of professional tolerance among the heads of general educational institutions]. Kyiv, 2018. 487 s. [in Ukrainian].

2. Vdovichenko O. V., Kondratieva I. P., Balla L. V. Psykholohichni osoblyvosti tolerantnosti maibutnikh psykholohiv [Psychological features of future psychologists' tolerance]. Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka. 2022. № 1(103). S. 64–77. URL: https://journals.snu.edu.ua/index.php/DOMTP_SNU/article/view/388 [in Ukrainian].

3. Vovk D. O., Boichuk D. S. Verkhovenstvo prava i tolerantnist: navchalnyi posibnyk [Rule of law and tolerance]. Kyiv, 2018. 172 s. URL: https://nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/05/phd_3_copy.pdf [in Ukrainian].

4. Hiulen M. F. Dialoh i tolerantnist [Dialogue and tolerance]: per. z tur. Zuban O. M., Pidvoynyi V. M. Kyiv: Vyd-vo Zhupanskoho, 2012. 372 s. [in Ukrainian].

5. Danchenko I. O. Formuvannia komunikatyvnoi tolerantnosti yak skladovoi osobystisnoho komponentu sotsialnoi zrilosti studentiv vyshchykh ahrarnykh navchalnykh zakladiv [The formation of communicative tolerance as a component of the personal component of students' social maturity at higher agricultural educational institutions]. Zhurnal naukovyi ohliad. 2017. № 1 (33). URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/217450788.pdf> [in Ukrainian].

6. Deklaratsiia pryntsyypiv tolerantnosti [Declaration of principles of tolerance]. URL: <https://don.kyivcity.gov.ua/files/2014/2/10/Deklaracija-tolerantnosti.pdf> [in Ukrainian].

7. Dobroskok S. S. Psykholohichniy suprovid rozvytku komunikatyvnoi tolerantnosti maibutnikh psykholohiv [Psychological support for the development of future psychologists' communicative tolerance]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Psykholohiia. 2023. № 1. S. 57–61. URL: <http://psy-visnyk.uzhnu.uz.ua/index.php/psy/article/view/196/282> [in Ukrainian].

8. Kapitonenko M. Kultura myru: posibnyk z tolerantnosti [A Culture of Peace: A Guide to Tolerance] / Mizhnarodnyi tsentr perspektyvnykh doslidzhen. Kyiv, 2018. 100 s. URL: https://icps.com.ua/assets/uploads/images/images/eu/t_tolerantnist_2018_ukr.pdf [in Ukrainian].

9. Karpiuk Yu. Ya. Komunikatyvna tolerantnist yak determinanta profesiinoi kompetentnosti suchasnoho psykholoha [Communicative tolerance as a determinant of modern psychologist's professional competence]. Teoriia i praktyka suchasnoi psykholohii. 2019. № 5. T. 1. S. 94–99. URL: http://lib.pnu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/2249/1/5-1_2019-93-99.pdf [in Ukrainian].

10. Matiienko O. S. Tolerantnist: vvedennia v problemu [Tolerance: introduction to the issue]. Vinnytsia: VDAU, 2006. 40 s. URL: <http://repository.vsau.org/getfile.php/404.pdf> [in Ukrainian].

11. Molchanova A. O. Tolerantnist yak tsinnisna osnova profesiinoi diialnosti pedahoha: posibnyk [Tolerance as a valuable basis of a teacher's professional activity]. Kyiv: Instytut pedahohichnoi osvity i osvity doroslykh NAPN Ukrainy, 2013. 188 s. [in Ukrainian].

12. Panasenko E. Formuvannia komunikatyvnoi tolerantnosti v maibutnikh praktychnykh psykholohiv: teoretyko-prykladnyi aspekt [Formation of future practical psychologists' communicative tolerance: theoretical and applied aspect]. *Profesionalizm pedahoha: teoretychni y metodychni aspekty*. 2019. № 10. S. 127–140. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prptma_2019_10_13 [in Ukrainian].
13. Perepeliuk T.D., Terzi N. M. Tolerantnist yak chynnyk samosvidomosti suchasnoi molodi u polikulturnomu suspilstvi [Tolerance as a factor of modern youth's self-awareness in a multicultural society]. *Psykholohichni zhurnal*. 2019. № 2. S. 58–66. URL: <http://psyj.udpu.edu.ua/article/view/182639> [in Ukrainian].
14. *Psykholohichni slovnyk [Psychological dictionary]* / Avt.-uklad. V. V. Syniavskiy, O. P. Serhieienkova / Za red. N. A. Pobirchenko. Kyiv, 2007. 336 s. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/5980/3/O_Serhieienkova_IL.pdf [in Ukrainian].
15. Shaiuk O. Tolerantnist yak sutnisna kharakterystyka profesiinoho spilkuvannia [Tolerance as an essential characteristic of professional communication]. *Psykholohiia i suspilstvo*. 2010. № 2. S. 169–177. URL: <http://pis.wunu.edu.ua/index.php/uapis/article/view/475/475> [in Ukrainian].

